

Dirk Leyder, ***Pour le bien des lettres et de la chose publique. Maria-Theresia, Jozef II en de humaniora in hun Nederlandse Provincies*** (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten 19; Brussel: Paleis der Academiën, 2010, 260 p., ISBN 978 90 6569 066 1).

In de vroegmoderne Zuidelijke Nederlanden verliep de institutionele ontwikkeling van het secundair onderwijs totaal anders dan in de Noord-Nederlandse Republiek. Dat was niet alleen het gevolg van het verschil in publieke religie, waardoor in het Zuiden veel colleges door religieuze congregaties werden bediend, en van de veel talrijker kostscholen in het Zuiden, maar ook van de totaal verschillende staatsstructuur. Het gecentraliseerde toezicht op het onderwijs in het Zuiden contrasteerde sterk met het particularistische, vooral plaatselijk en provinciaal opgezette systeem van Latijnse scholen in het Noorden. Het gebrek aan gecentraliseerd staatstoezicht in het Noorden bewerkte daarentegen juist dat van onderop een nationale arbeidsmarkt voor leraren ontstond, die daar sinds het verschijnen van de *Boekzaal* ook concreet vorm kreeg. Die arbeidsmarkt was juist in het Zuiden gefragmenteerd door de verdeling van de colleges over elkaar krachtig beconcurrerende onderwijscongregaties en groepen seculieren. De twee landen vonden elkaar weer in het vormingsproces van de leraren: velen deelden hun universitaire opleiding met de priesters respectievelijk predikanten. Tegen die achtergrond speelt zich het door Maria Theresia ingezette en onder Jozef II langzaam afgeronde hervormingswerk uit de jaren 1776-1783 af waarvan Dirk Leyders studie met een grote hang naar volledigheid en met kritische zin verslag legt, zij het in een niet altijd even gemakkelijk te volgen en soms wel erg bloemrijke stijl. In een bijlage worden de twee Franstalige basisdocumenten gepubliceerd (het eerste hervormingsplan van 22 september 1777 en het interne reglement voor de colleges en pensionaten), naast volledige lijsten van leraren op de vijftien staatscolleges (ook in Luxemburg en Roermond) tussen 1777 en 1787.

De hervorming van het verouderde middelbaar onderwijs was toen in heel Europa een heet hangijzer geworden. De opheffing van de grootste onderwijscongregatie, de jezuïetenorde (in de Zuidelijke Nederlanden in 1773), maakte die zowel urgent als relatief gemakkelijk. Het *Comité jésuitique* dat zich hierover boog, uitte zich al kritisch over de simpele voortzetting van al die soms sterk verschillende scholen. Toch ging het bij de hervorming van Maria Theresia enkele jaren later in wezen om iets anders, namelijk, zoals Leyder laat zien, de ‘verstaatsing’ van het onderwijs, ‘de allereerste staatsinterventie in

de vorming van de maatschappelijke elite'. Gevolmachtigd minister Starhemberg diende al in 1776 bij Maria Theresia een plan daartoe in dat in de Zuidelijke Nederlanden breed werd gesteund. In maart 1777 werd een staatscommissie van drie even bekwame als volijverige en dikbetaalde geleerden (De Nelis, Des Roches en Marci) ingesteld, die de plannen voortvarend uitwerkte: de verslagen in het commissiearchief omvatten meer dan 6.000 bladzijden. Leyder schetst in zijn studie een helder beeld van dit proces en behandelt achtereenvolgens de Europese context, de institutionele ontwikkeling van het nieuwe plan (een centraal geleide, uniforme inrichting van alle scholen, met regelmatige visitatie en evaluatie), de intellectuele en morele doelstellingen (studieplan, methode, didactiek, religieuze vorming), en de middelen die daartoe werden ingezet (een reeks nieuwe, algemeen geldige handboeken; wedijver onder leerlingen en leraren; meritocratie, staatscontrole, surveillance, en met name op de staatspensionaten een vorm van discipline die het midden probeerde te houden tussen strengheid en toegeeflijkheid). Boeiend is het te zien hoe de commissie bij haar vernieuwingsvoorstellen teruggreep op de aanpak van de humanisten enkele eeuwen eerder. Getrouw aan de ideeën van de Franse opvoedingsspecialist Charles Rollin moest de lectuur van de klassieke auteurs absolute voorrang krijgen op het 'middeleeuwse' instampen van regels. Het beginsel van de *imitatio* werd in ere hersteld, in overeenstemming met de grote aandacht die de morele en religieuze opvoeding van de commissie kreeg, steeds in het perspectief van de vorming van beleefde, gehoorzame en godvrezende burgers, 'honnêtes hommes' die de marsrichting van de regering zouden volgen en de staat efficiënt konden dienen. Het programma bleek al gauw te ambitieus en hield te weinig rekening met het gewicht van de traditie en de bestaande orde om even snel resultaten te behalen als de commissie die bedacht. Maar het was toch vooral het financiële tekort op de weinig populaire en noodlijdende staatspensionaten dat de plannen de nek omdraaide. Bovendien gaf de nieuwe keizer Jozef II duidelijk de voorkeur aan het lager onderwijs. Na een aantal jaren ging de commissie als een nachtkaaers uit, maar haar opmerkelijke werk verdiende beslist deze grondige analyse.

Een woord van kritiek. Dit boek is een bewerking van het proefschrift dat Leyder in 2005 in Gent verdedigde. Het interval tussen verdediging en publicatie is veel te lang voor onze tijd, waarin de impact van de resultaten van wetenschap mede op de snelheid van communicatie steunt. De auteur heeft er nog wel een recent artikel van zichzelf in kunnen smokkelen, maar vrijwel alle genoemde literatuur is minstens zeven jaar oud. Dat leidt tot het merkwaardige gemis van het voortreffelijke, al in 2007 verschenen repertorium van *Latijnse scholen in de Zuidelijke Nederlanden (16de-18de eeuw): Vlaanderen en Brussel* onder eindredactie van Eddy Put en Marc D'hoker, uitgegeven door hetzelfde Algemeen Rijksarchief waar de auteur van het hier besproken boek sinds 2007 werkzaam is... Dat repertorium verwijst niet alleen op vele plaatsen meer of minder expliciet naar de Theresiaanse Hervorming maar bevat ook uitvoerige artikelen over het nieuwe Theresiaanse College te Brussel en de nieuwe Koninklijke colleges in andere steden! Vergelijking leert al snel dat beide werken voordeel zouden hebben gehad van een

minimum aan samenwerking, al was het maar omdat namen soms verschillend worden gespeld en informatie over en weer gemist. Conclusie: de lezer zal beide werken gezamenlijk moeten gebruiken. Zulke missers zijn weinig bevorderlijk voor de reputatie van de uitgever, nota bene een nationale Academie die beter zou moeten weten.

Willem Frijhoff, Erasmus Universiteit Rotterdam